

ЛЯХАВІЦКАЯ ФАРТЭЦЫЯ: ПЕРСПЕКТЫВЫ ВЫВУЧЭННЯ

М.А. Волкаў, магістрант

Навуковы кіраўнік – А.І. Дзярновіч, к.г.н.,

ст. навуковы супрацоўнік НАН Беларусі

ІІНК НАН Беларусі.

На сучасны момант ад Ляхавіцкай бастыённай фартэцыі амаль нічога не захавалася. Тэрыторыя вялікага па памерах помніка забудавана прыватнымі драўлянымі і часткова мураванымі сядзібамі. Самі жыхары Ляхавічаў і нават уладальнікі сядзіб на тэрыторыі фартэцыі не ведаюць, што яны жывуць на тэрыторыі помніка, адлюстраванага на гербе горада. Станоўчай падзеяй стала ўстаноўка памятнага каменю ў гонар непераможнай фартэцыі. Аднак апошні ўсталяваны не на тэрыторыі фартэцыі, а на сотню метраў убок ад яе, бліжэй да дарогі і маста праз р. Ведзьма, што яшчэ больш зблытала ўяўленне аб месцазнаходжанні аб'екта. Адсутнасць разумення значнасці

помніка і сістэмы рэгулявання гаспадарчых прац на яго тэрыторыі прыводзіць да далейшага знішчэння рэшткаў фартэцыі. М. Чарняўскі апісвае адзін з фактаў, калі ў 2001 годзе пад час пракладвання дарогі па тэрыторыі фартэцыі былі пашкоджаны рэшткі паўднёвага рова і паўднёва-заходняга бастыёна [Чарняўскі, 2002, с. 397]. Таму надзвычай актуальнымі з'яўляюцца дакладнае вызначэнне тэрыторыі ўмацавання, уключэнне яго ў спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей, а таксама рэалізацыю мерапрыемстваў па ахове помніка. Для вырашэння гэтых пытанняў павінны быць праведзены сур'ёзныя археалагічныя і археаграфічныя даследаванні гісторыі помніка. Апошняе важна не толькі для мясцовага краязнаўства, але і для Беларусі і рэгіёна Усходняй і Цэнтральнай Еўропы ўвогуле.

На жаль, да сённяшняга дня Ляхавіцкая фартэцыя з'яўляецца малавывучаным помнікам. На аснове археаграфічных і натурных даследаванняў досыць падрабязна абарончую сістэму фартэцыі апісаў М. Ткачоў [Ткачоў, 1973; Ткачоў, 1978, с. 88-90; Ткачоў, 1989; Ткачоў, 1991, с. 98-101]. Даследчык называе Ляхавічы да адной з самых магутных бастыённых фартэцый не толькі ВКЛ, але і Рэчы Паспалітай. У 1998 г. М. Чарняўскі выявіў на тэрыторыі фартэцыі рэшткі абарончых казематаў [М. Чарняўскі, с. 398-399]. На падставе апытання мясцовых жыхароў даследчык дапускае, што ў зямлі можа захоўвацца яшчэ вялікая колькасць аб'ектаў. Аднак дасюль археалагічных прац на тэрыторыі помніка не праводзілася.

Па абарончай сістэме Ляхавіцкі бастыённы замак з'яўляецца адной з мадыфікацый новаітальянскай фартыфікацыйнай манеры [Ткачоў, 1978, с. 90]. Ткачоў выказвае меркаванне, што фартэцыя была ўзведзена Янам Каралем Хадкевічам у канцы XVI ст. [Ткачоў, 1989, с. 77] і дапускае, што казацкія загоны Налівайкі зімой 1595-1596 гг. штурмавалі, менавіта, новаўзведзены бастыённы замак. На нашу думку, аднак, гэтае пытанне патрабуе далейшага ўдакладнення. У інвентары фартэцыі за 1658 г. згадваецца 31 гармата, з якіх 15 мелі гербы Хадкевіча [Собрание..., 1858, с. 116-117]. З іх 2 былі адліты ў 1571 г., 1 – у 1601 г., 2 – у 1606 г., 1 – у 1609 г., 4 – у 1614 г., 5 – у 1617 г. Усе пазначаныя гербам Хадкевіча гарматы, акрамя адной, мелі сярэдні калібр (ад 10 да 25 фунтаў) і прызначаліся, найвергагодней, для ўмацаванняў магната. Асабліва яскравай функцыянальнае прызначэнне гэтых гармат бачыцца ў параўнанні з чатырма трафейнымі шведскімі палявымі гарматамі, якія мелі значна меншы калібр (ад 1,5 да 5 фунтаў). З 15 гармат Хадкевіча 9 гармат былі адліты ў 1614 і 1617 гады. Слушным будзе дапусціць, што яны вырабляліся менавіта для Ляхавіцкай фартэцыі, калі яе будаўніцтва падыходзіла да завяршэння. Магчыма, менавіта напад казакаў на Ляхавічы ў 1595-1596 гг. стаў стымулам для ўзвядзення магутнай бастыённай фартэцыі, якая была скончана і абсталявана да канца 1610-ых гадоў.

М. Ткачоў у сваіх працах прыводзіць памеры Ляхавіцкага бастыённага замка роўныя 175x220 м. [Ткачоў, 1989, с. 77]. Аднак здымкі тэрыторыі помніка са спадарожніка, а таксама выява замка на гравюры 1661 г. прымушаюць перагледзець гэтыя дадзеныя. На спадарожніковым здымку працягласць заходняга бастыённага фронту (між вугламі суседніх бастыёнаў) набліжаецца да 300 метраў, а абарончая лінія (ад вугла курціны і фланка бастыёна да вугла сумежнага бастыёна) раўняецца прыкладна 200 метрам [<http://maps.google.com/>]. Адлегласць абарончай лініі паводле тэорыі фартыфікацыі першай паловы XVII ст. не павінна была перавышаць максімальнай дальнасці мушкетнага стрэлу (блізу 220 м.) [Freitag, 1631, с. 18]. На гравюры 1661 г., дзе аб'ёмныя аб'екты маляваліся на аснове плана тэрыторыі, адлюстравана амаль квадратнае ўмацаванне. Зыходзячы з гэтага астатнія бастыённыя франты (паўночны, паўднёвы і ўсходні) мусілі мець падобныя да заходняга памеры. Ляхавіцкі замак, такім чынам, меў максімальна дапушчальныя для чатырохвугольнай бастыённай фартэцыі памеры. Па форме і асаблівасцях некаторых абарончых элементаў (абшырныя бастыёны з кавальерамі, шырокія магутныя прамавугольныя арылоны, казематаваныя фланкі) Ляхавіцкі замак вельмі блізкі да праектаў знакамітага нямецкага фартыфікатара Даніэля Спэклія (Спэкліна), "Architectura von Vestungen..." якога пабачыла свет ў 1589 г. Асабліва ўражвае падабенства Ляхавіцкай фартэцыі да плану чатырохбастыённага ўмацавання да старонкі 17 [Specklin, 1599, с. 17]. Лічыцца, што фартыфікацыйныя ідэі Спэклія апырэдзілі свой час і цалкам ніколі не былі рэалізаваны [Glossarium, 1990, с. 253].

Паводле традыцый новаітальянскай сістэмы, у якой быў узведзены Ляхавіцкі бастыённы замак, большая частка абарончых элементаў ўмацавання мусіла быць мураванымі. На падставе гравюры 1661 г. можна з упэўненасцю сцвярджаць, што акрамя каменнай ці цаглянай аблямоўкі плашчыннаў бастыёнаў, кавальераў і курцін, Ляхавіцкая фартэцыя мела двухпавярховыя мураваныя казематы ў фланках бастыёнаў, мураваную чатырохпавярховую браму, двухпавярховыя мураваныя арсенал, мураваныя паравыя пограб (выўяўлены М. Чарняўскім будынак па вул. Раганава 16), скляпеністы ход з фартэцыі, акрамя таго шыкоўны двухпавярховы мураваны палац. На тэрыторыі пустога бас-

тыёна, магчыма, меўся невялікі мураваны скарбчык. Па колькасці мураваных пабудоў Ляхавіцкая фартэцыя набліжаецца да славутых радзівілаўскіх рэзідэнцый у Нясвіжы і Біржах. Хаця цягам XIX ст. усе гэтыя пабудовы былі разабраны на будаўнічыя матэрыялы, пад зямлёй у рознай ступені захаванасці павінны захоўвацца рэшткі гэтых мураваных пабудоў. За сваё жыццё Ляхавіцкая фартэцыя была ўцягнута ў шматлікіх войнаў і вытрымала 8 аблог. Таму акрамя рэшткаў архітэктурных збудаванняў на тэрыторыі помніка і асабліва на месцы былога рва ў зямлі мусіць захоўвацца мноства артэфактаў ваеннага характару XVI-XVIII стст., арыгінальных рэчаў, якіх, дарэчы, зараз так бракуе пры стварэнні музейнай экспазіцыі на аснове Нясвіжскага замка.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединённых с нею владений (1387-1710 гг.). Ч. 1. – Вильно, 1858. – 164 с.
2. Ткачоў, М.А., Цярохін, С.Ф. Ляхавіцкая фартэцыя / М.А.Ткачоў, С.Ф. Цярохін // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. — 1973. — № 1. — С. 22-23.
3. Ткачоў, М.А. Абарончыя збудаванні заходніх зямель Беларусі XIII – XVIII стст. / М.А. Ткачоў. – Мн.: Навука і тэхніка, 1978. – 144 с.
4. Ткачоў, М. Ляхавіцкая фартэцыя / М. Ткачоў // Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка. Ляхавіцкі раён. – Мн.: БелСЭ, 1989. – С. 77-81.
5. Ткачоў, М.А. Замкі і людзі / М.А. Ткачоў. – Мн.: "Навука і тэхніка", 1991. – 184 с.
6. Чарняўскі, М. Аб рэштках Ляхавіцкай фартэцыі / М. Чарняўскі // *Castrum, urbis et bellum* / Нав. рэд. Г. Штыхаў, Г. Галенчанка. – Баранавічы: РУП "Баранавіц. ўзбуйн. друк.", 2002. – С. 397-401.
7. Freitag, Adam. Architectura militaris nova et aucta... / Adam Freitag. – Leyden: Bonaventura und Abraham Elzeviers, 1631. – 160 s.
8. Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. Volume 7: Festungen. – München, 1990. – 407 s.
9. Specklin, Daniel, Architectvra von Vestungen ... / Daniel, Specklin. – Straßburg, 1599. – 110 s.
10. <http://maps.google.com/> - Дата доступа: 14.01.2010